הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, סימן כד, עמ' 377-403

מדינת ישראל, וחיוב מצוות התלויות בארץ מהתורה

(ערכין לב ע"ב)

א. "כי תבואו" - "דרור לכל יושביה"
ב. ביאת כולם - מציאות או תנאי?
ג. מעבר מביאה שניה לביאה שלישית
1. שינויים בגבולות המדינה הריבונית
2. שינויים במספר התושבים
ד. "ביאת כולכם" - ללא יוצא מהכלל?
1. רוב ישראל
2. ששים רבוא
3. כל מי שיכול לעלות ועלה
ה. ימות המשיח
סיכום

א. "ביאת כולכם" – ו"כל יושביה עליה"

ביחס למצוות מסויימות מהמצוות התלויות בארץ, קיימים שני מושגים שיש קשר ביניהם, אך הם אינם חופפים: א. "בבואכם" או "כי תבואו" - ביאת כולכם. ב. "כל יושביה" - בזמן שכל יושביה עליה.

א. המושג "ביאת כולכם" נאמר במקורו ביחס לחובת הפרשת חלה, בגמ' בכתובות כה, א, ובנדה מז, א:

> אמר רב הונא בריה דרב יהושע: אשכחתינהו לרבנן בבי רב דיתבי וקאמרי: אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דרבנן, חלה דאורייתא, שהרי שבע שכיבשו ושבע שחילקו נתחייבו בחלה ולא נתחייבו בתרומה; ואמינא להו אנא: אדרבה, אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: "בבואכם אל הארץ" (במדבר טו, יח) - אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים? ת"ל: בבואכם - בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סליק.

הרמב"ם פסק ביחס לחלה בהל' בכורים ה, ה, ובהל' איסורי ביאה כ, ג:

> אין חייבין בחלה מן התורה אלא בארץ ישראל בלבד, שנאמר: "והיה באכלכם מלחם הארץ" (במדבר טו, יט), ובזמן שכל ישראל שם שנאמר: "בבואכם" (שם יח) - ביאת כולכם ולא ביאת מקצתכם. לפיכך חלה בזמן הזה, אפילו בימי עזרא בארץ ישראל, אינה אלא מדבריהם, כמו שביארנו בתרומה.

הצורך בביאת כולם נאמר במקורו ביחס לחלה, הרמב"ם הרחיב זאת גם ביחס לתרומות ומעשרות. כך פסק הרמב"ם בהל' תרומות א, כו:

> התרומה בזמן הזה, ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל, ואפילו בימי עזרא, אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר "כי תבואו"[1] - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא, שהיתה

---

[1] הפסוק המצוטט כאן הוא "כי תבואו", על אף שבמקור במצות חלה, נאמר "בבואכם". בהבחנה שבין הלשונות עסק הרא"ה קוק במבוא לשבת הארץ פרק ח סעיף ט. במקור המדוייק מהפסוק, ממנה נלמדה הלכה זו, עסקו פרשנים רבים ולא נעסוק בזה. עיין שם ברמב"ם מהדורת הר"ש פרנקל בשינויי נוסחאות.

ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה.

כך פסק גם הרמב"ם ביחס לשביעית בהל' בית הבחירה ו, טז:

כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה, הוא מקודש היום, ואף על פי שנלקח הארץ ממנו. וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהל' תרומה.

יוצא אם כן, שעל מנת להתחייב מהתורה בחלה, תרומות ומעשרות ושביעית לשיטת הרמב"ם, יש צורך בקיום התנאי של "ביאת כולכם" (ולשביעית יש תנאי נוסף - "כל יושביה עליה" בו נעסוק לקמן). כשיטת הרמב"ם נפסק גם בשו"ע יו"ד שכב, ב ביחס לחלה, וביו"ד שלא, ב ביחס לתרומות ומעשרות. אנו נעסוק בעיקר בשיטת הרמב"ם[2] והשולחן ערוך, מאחר שכך נפסק להלכה,[3] וכך גם מקובל.[4]

ב. המושג "כל יושביה עליה" נאמר במקורו במצות יובל. בויקרא כה, י נאמר: "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", ובגמ' בערכין לב, ב נאמר:

בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן. יכול יהו עליה והן מעורבין שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין?[5] תלמוד לומר "לכל יושביה" - בזמן שיושביה כתיקונן, ולא בזמן שהן מעורבין.

כך פסק הרמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ח:

משגלה שבט ראשון ושבט גד וחצי שבט מנשה, בטלו היובלות, שנאמר "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" - בזמן שכל יושביה עליה, והוא שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט אלא כולן יושבים כתקנן. בזמן שהיובל [נוהג בארץ] נוהג בחו"ל שנאמר "יובל היא" (שם) - בכל מקום, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית.

כך כתב גם הרמב"ן בספר הזכות בגיטין (יח, א ברי"ף):

דבר ברור ומפורש הוא, שאין יובל נוהג אלא בזמן שכל יושביה עליה. ואפילו היו עליה אלא שהיו מעורבבין שבט יהודה בבנימין ובנימין ביהודה, אין היובל נוהג. וכי סליק עזרא לאו כל ישראל סליק, אלא שבט יהודה ובנימין וכהנים ולויים שגלו לבבל, כמו שמפורש בכמה מקומות ובכמה מקראות בספר עזרא וכן בדברי הימים, ולא נתחלקה הארץ לשבטים אלא מעורבבים ישבו בקצת כרכים שכבשו עולי בבל, ומזה נלמד שלא נהג יובל

---

[2] הצורך "בביאת כולכם" לשם קיום מצוות התלויות בארץ נזכר גם בשו"ת הרמב"ם סי' תמ ובשו"ת פאר הדור סי' טז וסי' פט.

[3] יש פוסקים אחרים החולקים על הרמב"ם, ולפיהם גם כיום חלק מהחובות הם מהתורה, כגון הראב"ד בהל' תרומות א, כו הסובר שתרומה בזמן הזה מהתורה. כך משמע מהרמב"ן בספר הזכות לגיטין לז, א, וכך הבינו בשו"ת התשב"ץ ג' סוס"י קצט; האור זרוע חלק א' ריג; הגר"א לשו"ע יו"ד שלא ס"ק ו. לסיכום השיטות: הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, עיר הקדש והמקדש ג' עמ' סה; הרב ש"י זוין, לאור ההלכה, עמ' קו ואילך; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר ה' יו"ד סי' כח, ובשו"ת יחוה דעת ו' סי' נט. בשו"ת פאר הדור סי' טז במהדורת מכון ירושלים שם בהע' 10 מציין את דעות הראשונים בנושא זה. כאמור אנו נעסוק אך ורק בשיטת הרמב"ם והשו"ע.

[4] בפוסקים יש דיונים האם גם במצוות אחרות יש צורך בתנאי של "ביאת כולכם". כך באשר ללקט שכחה ופאה, ערלה, כלאים, ביכורים, הקהל ועוד. אך אנו לא נעסוק במאמר זה בכך, ונסתפק רק במה שהרמב"ם כתב במפורש שיש צורך ב"ביאת כולכם". עיין במקורות וציונים שברמב"ם במהדורת הר"ש פרנקל.

[5] הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות לויקרא עמ' 244 הע' 101, מסביר שהבריתא נקטה דוקא את הדוגמאות הללו של יהודה ובנימין, מאחר ששני השבטים הללו היו כרוכים יחד ברצועה שנכנסת מחלקו של יהודה לחלקו של בנימין במקום המקדש, כאמור ביומא יב, א, ולחיוב יובל הם צריכים להיות מבוררים.

> בבית שני... ומשבטלה הארץ בחורבן הבית ודאי בטלו עד הבנין העתיד במהרה בימינו, שהרי עשרת השבטים לא חזרו בימי עזרא. ומקראות מפורשים הם.[6]

אמנם, ר"ת בספר הישר, חלק החידושים סי' קכג, ובגיטין לו, א בתוד"ה בזמן סובר, שעל מנת לקיים מצות יובל אין צורך שיבוא כל עם ישראל לארץ או אף רובו, אלא מספיק שתהיה נציגות מכל שבט, ובלבד שתשב בנחלתה. לפי דבריו, כשירמיהו החזיר את עשרת השבטים לא חזרו כולם אלא רק חלק מכל שבט.[7] הר"ש משאנץ בפירושו לספרא פר' בהר פרשתא ב פרק ב, ג מפרש, שאם מקצתם על מקומם לפי השבטים ורוב ישראל גלו מהארץ, אזי יובל נוהג, אך אם מקצתם על מקומם ורובם מעורבבים בארץ, אזי אין היובל נוהג.

כאמור לעיל, הרמב"ם כתב שעל מנת לקיים מצות שביעית מהתורה יש צורך שיתקיים התנאי של "ביאת כולכם", ותנאי נוסף שכתב הרמב"ם לקיום מצות שביעית מהתורה, הוא ששביעית חלה רק כשמתקיימת מצות יובל מהתורה. כך פסק בהל' שמיטה ויובל י, ט. מקור דבריו הוא בירושלמי גיטין פ"ד ה"ג:

> מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נוהג? שנאמר "וזה דבר השמיטה שמוט" (דברים טו, ב) - אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית.

ב. ביאת כולכם - מציאות או תנאי?

מבלי להגדיר בשלב זה, בצורה מדויקת מהו "ביאת כולכם", נשאל: האם המציאות המספרית-כמותית של עם ישראל בארץ בכל זמן נתון, יכולה לשנות את רמת חיוב המצוות התלויות בארץ, או שאם לא באו כולם בבת אחת בראשית ההתיישבות אזי לא מתקיים דין זה?

תשובה לשאלה זו כתב הרב חיים מבריסק על הרמב"ם בהל' תרומות א, י וכן בהל' שמיטה ויובל יב, טז:

> חלוק הך דינא דביאת כולכם מהך דינא דכל יושביה עליה, דהך דכל יושביה אינו פטורא בעצם הקרקע שהיא מופקעת מדין יובל, ורק הוי פטורא בקיום היובל, מה שאין כן הך דביאת כולכם, שהוא פטורא בעצם הקרקע.[8]

לפי דבריו, ביאת כולם הוא תנאי מהותי לעצם קדושת הארץ בעת הביאה בתחילתה. אם לא התקיים התנאי אז, לא ניתן להחילו מחדש, גם אם אחר כך יווצר מצב שבו יבואו כולם. לעומת זאת, המושג "כל יושביה עליה" תלוי במציאות. אם הכל יושבים בנחלתם מתקיים התנאי, ואז יחול יובל, ואם אין הכל יושבים בנחלתם, אין מתקיים התנאי. והדבר יכול להשתנות. בבית שני לא נהגו יובלות משתי הסיבות: לא היה ביאת כולם, ולא היו כל יושביה עליה. אלא שגם אם היה מצב ובו היו יושבים כל ישראל בנחלתם בבית שני, עדיין לא ניתן היה לקיים מצות יובל, מאחר שלא באו כולם בעת כניסתם לארץ. דבר זה ניתן להבין מתוך דברי הרמב"ם בהל' תרומות א, כו

---

[6] סיכום הענין במנחת חינוך במצוה רפד, ו. על עיקרון זה יש להוסיף, שגם אם עם ישראל יושב בארצו על פי שבטיו, יתכן שיהיו מקומות בהם לא ינהגו דיני יובל. לדוגמא: עיר מוקפת חומה, דיניה נוהגים רק בזמן שהיובל נוהג, ואף זאת - בתנאי שבאותה עיר יושבים רוב ישראל. אם רוב יושבי עיר מוקפת חומה הם גויים בטלה קדושת עיר חומה. כך עולה מהתוס' בכתובות מד, א בד"ה אין, וכן שם מה, ב בד"ה על פתח. ועיין עוד: הרב מאיר שמחה הכהן, משך חכמה דברים פרשת כי תצא על הפס' "עמך ישב".

[7] כך מופיע גם בתוס' בנדה מז, א ד"ה לא כולהו, ובתוס' בערכין לא, ד"ה התקין, ובפסקי תוס' שם אות עז.

[8] הרב שלמה זלמן אויערבך, מעדני ארץ, בהל' תרומות א, כו, א, כותב שראשונים אחרים החליפו בין המושגים "כל יושביה עליה" ו"ביאת כולכם", כמו המאירי ביבמות פא, א; טור יו"ד שלא; שו"ת תשב"ץ ג' סוף סי' קצט ועוד. גם הראי"ה קוק מחליף לעיתים בין המושגים. ראה: שבת הארץ במבוא פרק ה-ז, יב.

הכותב: "ובזמן שכל ישראל שם... כשהיו בביאה ראשונה". מכאן, שאם בשעת הירושה לא באו כולם או רובם, אף אם יבואו אחר כך כולם-רובם, לא יתחייבו מהתורה.

האריך לחלוק על ר' חיים מבריסק, בצורה ישירה, תלמידו הרב איסר זלמן מלצר באבן האזל בהל' בית הבחירה ו, טז (סעיפים ג-ה). לפי דבריו, ביאת כולם איננו דין בקדושת הארץ, מאחר שהארץ התקדשה בשלמותה בקדושת עזרא גם לחיוב תרומות ומעשרות, והצורך בביאת כולם, הוא תנאי הגורם לחיוב זה להיות מדאורייתא. ואכן, אם במשך הזמן יבואו יהודים נוספים לארץ ויתקיים הגדר של ביאת כולכם, אזי יתחייבו בתרומות ומעשרות מהתורה. שהרי אם נפרש שדין ביאת כולכם, הוא דין מהותי בקדושת עזרא לענין תרומות ומעשרות, יוצא שכיון שלא באו כולם, לא התחיבה הארץ כלל בתרומות ומעשרות, ואם כן מדוע כתב הרמב"ם בהל' בית הבחירה ו, טז: "ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום, ואף על פי שנלקח הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה". למה חייבים בשביעית ובמעשרות? מוכח מכאן שעקרונית יש חיוב, אלא שיש תנאי שיממש חיוב זה.

כך גם באשר לדברי הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יב, טו:

> כיון שגלו בחורבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע. כיון שעלה עזרא בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת, מפני שביאתן בימי עזרא, שהיא ביאה שנייה, כביאתן בימי יהושע - מה ביאתן בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר.

אם ביאת כולם זהו עיקר קדושת עזרא, ולא רק תנאי, אזי מדוע כתב הרמב"ם שבימי עזרא יתחייבו במעשר? אלא שכוונת הרמב"ם היא שהתחייבו במעשר מצד קדושת הארץ, אלא שחסר התנאי של ביאת כולם, ואם יבואו כולם יתחייבו בפועל במעשר. כך מובטח שאכן בביאה שלישית תהיה ביאה של כל עם ישראל, כדברי הרמב"ם שם, ולא יהיה צורך לקדש את הארץ מחדש, כי הארץ כבר קדושה מימי עזרא, אלא שהיה חסר ביאת כולם[9]. גם הראי"ה קוק באגרות הראיה א

---

[9] הרב איסר זלמן מלצר חזר על דבריו שם באבן האזל במילואים והשמטות עמ' פז, ב בתשובה להערות ששלח לו מו"ר הרב אברהם שפירא, ובמכתב נוסף שם בעמ' פט, ב. ישנם שקדמו לר' חיים ולאבן האזל בהבנות השונות בדברי הרמב"ם הללו, וכאמור יש שעסקו בזה בעקבות מחלוקת ר' חיים ואבן האזל. נציין מספר מקורות שעסקו בהבנת הרמב"ם על פי שתי דרכים אלו: שו"ת בשמים ראש סי' קסב; שו"ת שאילת דוד עניני שביעית עמ' יח כתב כהבנת אבן האזל; משנת ר' אהרון (קוטלר) זרעים עמ' קנ-קנא העוסק בדברי ר' חיים מבריסק; ספר תורת הארץ חלק ב' פרק א אותיות ג-יב; ספר חלת לחם סי' א, ה כותב שלא כמו ר' חיים וכך הבינו גם בלקט העומר מהרי"י בלוי פ"א ס"ק ט; הרש"ז אויערבך בהל' תרומות א, כו , א, כותב שמוכח כדברי ר' חיים הללו מכמה מקורות; הרב צבי פסח פרנק, הר צבי זרעים א' יג, ו כותב כתפיסת האבן האזל, ומציין שכך עולה גם מהחת"ס בחידושיו לכתובות כה, א, ולנדה מ, א. וכן שם בסי' קיט. כדברי הרב פרנק כתב גם נכדו הרב יוסף כהן בספר מקדש מלך, בהררי בשדה עמ' מח-מט. עוד עסקו בכך: הרב אברהם יעקב זלזניק כרם ציון - תרומות קדושת המקדש והארץ עמ' נב-צ; הרב שמעון בוקשפן שם עמ' צא-צח; הרב יוסף מרגלית שם עמ' קיט-קכה. לפי דבריו המנחת חינוך במצוה רפד סובר כר' חיים מבריסק והערוך לנר ביבמות פב, א חולק עליו; הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קהילות יעקב זרעים סימן כו; הרב שלמה יוסף זוין, תחומין י' עמ' 19, 25; הרב שלמה גורן בתורת המועדים עמ' 612-613, חולק על ר' חיים מבריסק; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה עמ' עו-פו, צה-ק, קנז-קסא. לפי דבריו לשיטת הריטב"א בכתובות כה, א ביאת כולכם היא הנהגת מציאות; הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ שביעית עמ' יא-יד, קמב-קמג; הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה עמ' 164-166; הרב שלמה פישר, בית ישי עמ' ז; הרב ברוך מרדכי אזרחי, ברכת מרדכי זרעים סי' א, עמ' קכז-קמד, המאריך לדון בשיטת ר' חיים מבריסק; הרב יהודה יעקב דיקמן, ארץ נפתלי, דן לאורך כל ספרו, בשאלה זו, האם "ביאת כולכם" הוא תנאי בקדושת הארץ או רק מציאות בה ינהג דין זה. כך גם באשר לגדר "כל יושביה עליה". גם הוא מזכיר את דברי ר' חיים הללו אך לא את דברי אבן האזל. במחלוקת זו הוא תולה את מחלוקת רבי אליבא דאביי עם הספרא באשר ליובל לפי הבנת רש"י (סי' א), מחלוקת בבלי וירושלמי באשר לחיוב תרומה (סי' ג, ב); הרב יעקב רוזנטל, משנת השמיטה חלק ב' ספר זכרון לרב יחזקאל דאום עמ' 555-556.

עמ' שסו מדייק מלשון הרמב"ם "ובזמן שכל ישראל שם", את ההיפך הגמור מדברי ר' חיים מבריסק. לפי דבריו לשון הרמב"ם מורה שהקובע הוא אם מתקיים בפועל התנאי של ביאת כולם, ואין זה משנה אם התנאי התקיים בשעת הביאה.

ג. מעבר מביאה שניה לביאה שלישית

1. שינויים בגבולות המדינה הריבונית

לשיטת ר' חיים מבריסק יוצא, שלא ניתן כלל לשנות את המציאות של קדושה שניה, מאחר שהארץ לא התקדשה בביאת העם בימי עזרא, ויש צורך אם כן להמתין לביאה שלישית. מאיזה שלב נגדיר את ביאת עם ישראל לארץ כביאה שלישית, ואילו תנאים נצטרך לכך? גם לשיטת אבן האזל, מה צריך לקרות, כדי שביאה לארץ תיחשב ביאה שלישית, ולא המשך של הביאה השניה? מהם הקריטריונים של ביאה שלישית? נעיין שנית ברמב"ם בהל' תרומות א, כו:

> התרומה בזמן הזה, ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל, ואפילו בימי עזרא, אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר "כי תבואו" - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה. וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות, שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה.

הרמב"ם בהלכה זו, עוסק בשלוש תקופות זמנים: א. בזמן הזה (זמנו של הרמב"ם, לאחר גלות בית שני); ב. בזמן הירושה השניה בימי עזרא; ג. בזמן הירושה הראשונה והשלישית. הרמב"ם משווה בין הזמן הזה לבין זמן עזרא, בכך שבשניהם אין כל ישראל בארץ, ולכן תרומות ומעשרות מדרבנן. בזמן הירושה השלישית, עתידים ישראל לחזור, ואז תהיה חובת המצוות הללו מדאורייתא, כמו שהיתה בירושה ראשונה.

במקום נוסף מתייחס הרמב"ם לביאה השלישית - בעת שדן בחידוש דין בתי חומה. כך כתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יב, טו-טז:

> כיון שגלו בחורבן ראשון, בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע. כיון שעלה עזרא בביאה השניה, נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת, מפני שביאתן בימי עזרא, שהיא ביאה שנייה, כביאתן בימי יהושע: מה ביאתן בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקידשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר, אף ביאתן בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקידשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר.
>
> וכן לעתיד לבוא, בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ, יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שנאמר "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל, ה), מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו, אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

מה יצור את המעבר? האם רק המרכיב המספרי הוא המכריע? מה היא הירושה האמורה בהלכות אלה?

נראה שעובדת היות רוב עם ישראל בארץ בביאה הראשונה והשלישית, בשונה מהביאה השניה, קשורה כפי הנראה גם עם ריבונות על הארץ, ברמה כזו או אחרת. כשרוב עם ישראל

בארץ, יש לו כנראה גם את החובה וגם את היכולת להיות ריבון בארץ. יש אף הסוברים שהסיבה שבגללה שביעית בזמן הזה מדרבנן, היא בשל שאלת הריבונות. הדגשה כזו מופיע בדברי רבנו חננאל במועד קטן ב, ב:

האידנא דלית שמיטה, שארץ ישראל ביד גוים היא.[10]

יתכן ויסוד דבריו של ר"ח הם בדברי הירושלמי בשביעית פ"ו ה"א. ר' יוסי בר חנינא אומר שם שחיוב המצוות התלויות בארץ בימי עזרא הוא מהתורה, וזאת על אף שהיה על עולי בבל עול מלכות. ר' אלעזר חולק עליו וסובר שחובת המצוות התלויות בארץ היא מדרבנן, ויתכן שאחד הנימוקים הוא בשל העובדה שבזמן עזרא היה עליהם עול מלכות. אכן, לא כתוב שם שיש צורך דוקא בריבונות של מלכות ישראל, אלא שלא יהיו נתונים תחת עול מלכות אחרת. גם ר"ח לא מזכיר שלטון של מלכות ישראל ולא של מלך המשיח בדוקא. מה שקובע הוא שהריבונות על הארץ, לא תהיה ביד הגויים.

הרמב"ם עצמו מדגיש את מרכיב הריבונות ביחס לחלות תרומות ומעשרות בהל' תרומות א, ב:

> ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא או שופט מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום, אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם, אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות.

כוונת הרמב"ם "ארץ ישראל האמורה בכל מקום" היא לאמור בפרק זה באשר לחיוב תרומות ומעשרות. הרמב"ם הדגיש את הצורך בשלטון ריבוני ישראלי על מנת להתחייב בתרומות ומעשרות. לא מספיקה העובדה שארץ ישראל היא לא ביד הגויים כשיטת ר"ח. דברים דומים לרמב"ם, כותב גם החינוך בסוף מצוה רפד (וכן במצוה עב, רעט):

> מחלוקת המפרשים בענין תרומה, אם הוא מדאורייתא או דרבנן היום, אפילו בארץ. מי שהוא במקום שיהיה מסופק עליו אם הוא מארץ ישראל אם לא, בזמן שהארץ ביישובה ראוי להחמיר בדבר על כל פנים, לפי שזהו ספיקא דאורייתא, וקיימא לן ספיקא דאורייתא לחומרא.

המנחת חינוך שם אות ז תמה על החינוך, שהרי אין זה משנה אם הארץ בחורבנה או בישובה. מה שקובע הוא "ביאת כולכם", ולדעת הרמב"ם גם בימי עזרא החובה היתה מדרבנן. המנחת חינוך מיישב: "ואפשר דכוונתו בבית שלישי תוב"ב, אף דלא שייך אז שיהיו מסופקים". גם דברי המנ"ח קשים שהרי לא עצם קיומו של המקדש הוא הקובע לשיטת הרמב"ם, אלא ביאת כולם.[11]

נראה לומר בכוונת ר"ח הרמב"ם והחינוך, שמרכיב הריבונות הוא הביטוי שיגדיר בעתיד את הביאה השלישית. כשרוב עם ישראל יהיה בארץ, עליהם להקים גם מסגרת ריבונית. וכדברי הגמ' בסנהדרין כ, ב: "שלוש מצוות נצטוו בני ישראל בכניסתן לארץ - להקים מלך, להכרית זרעו של עמלק, ולבנות בית הבחירה". כך פוסק הרמב"ם בהל' מלכים א, א. בסוף ספר המצוות במצוות העשה מגדיר הרמב"ם מצוה זו כמצוה המוטלת על הציבור. בביאה השלישית יתקיים המרכיב

---

[10] הד לשיטה זו נמצא אולי באוצר הגאונים לכתובות כה, א בשם רב צמח בר מר רב פלטוי מגאוני פומפדיתא, הכותב שהיו חכמים בבבל שהיו מפרישים תרומות ומעשרות כישראל ששרויין על אדמתן בישובה של ארץ ישראל.

[11] גם בתוס' רא"ש למועד קטן ב, ב משמע שביאה שלישית היא בנין המקדש השלישי. אך לשיטת הרמב"ם "אין השמיטה תלויה בקדושת בית המקדש" (הרא"ה קוק שבת הארץ במבוא עמ' טו). עיין בדברי הרי"ד סולוביצ'יק בעל התשובה עמ' 300-308.

הריבוני. רוב עם ישראל יתקבץ חזרה בארץ, ואז שמיטה תהיה מהתורה, וכדברי הרמב"ם בהל' מלכים יא, א:

> המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה.

דבר זה ניתן להילמד מהביאה הראשונה של עם ישראל לארץ. יהושע בן נון כבש את הארץ, ומקומות מסויימים שאותם הוא לא כבש בשבע השנים הראשונות, הוא השאיר לשבטים שיכבשו אותם אחר כך. "והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת..." (יהושע יג, א-ב). השופטים ניהלו מלחמות רבות כנגד אויבים שפלשו לארץ, וסביר להניח שהגבולות השתנו בהתאם לתוצאות המלחמה. בימי שלמה למשל, ריבונותו בארץ ישראל היתה רחבה. "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים" (מלכים א' ה, א), וכך גם פריסת ההתישבות: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א' ח, סה). אחרי רחבעם בן שלמה התפלגה הממלכה, היו מלחמות עם הגויים, והגבולות השתנו. על ירבעם בן יואש נאמר: "הוא השיב את כל גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה" (מלכים ב' יד, כה). מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק ח, כורך את כיבושיו של ירבעם עם כיבושי דוד:

> הקב"ה, כשנתן את הארץ לאברהם אבינו, מתנה נתנה לו כמות שהיא, שנאמר: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (בראשית יג, יז). עמד אברהם אבינו [והשביחה] שנאמר: "ויטע אשל יצחק" (שם כא, לג) [והשביחה שנאמר:] "ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההיא מאה שערים" (שם כא, לג). עמד יעקב אבינו והשביחה, שנאמר: "וייקן את חלקת השדה" (שם לג, יט). "לתת להם" (דברים א, ח) - אלו עולי מצרים, "ולזרעם" - אלו באי הארץ, "אחריהם" - מה שכיבש דוד וירבעם בן יואש, שנאמר "הוא השיב את כל גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה" (מלכים ב' יד, כה).

כל זאת לעומת בית שני בו רוב עם ישראל לא עלה לארץ, וממילא לא היה ריבון בה, אלא כפוף לשלטון פרס. כך מבטא זאת נחמיה (ט, לו-לז): "הנה אנחנו היום עבדים, והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה, הנה אנחנו עבדים עליה. ותבואתה מרבה למלכים אשר נתתה עלינו בחטאותינו, ועל גויותינו מושלים ובבהמתנו כרצונם, ובצרה גדולה אנחנו".

אמנם לעזרא, מנהיג העם, היו סמכויות שלטוניות[12], אך זה לא מספיק להחיל חובת תרומות ומעשרות מהתורה, הן בשל העובדה שהוא היה כפוף לשלטון פרס, והן בשל העובדה שרוב עם ישראל לא היה בארץ. אכן לפי חז"ל הם קיבלו עליהם לשמור מעשרות, על אף שלא היו חייבים מדין תורה. כך נאמר בירושלמי שביעית פ"ו ה"א:

> הקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע, מה ביאתן בימי יהושע פטורין היו ונתחייבו, אף ביאתן בימי עזרא פטורין היו ונתחייבו. ממה נתחייבו? רבי יוסי בר חנינה אמר: מדבר תורה נתחייבו, הדא הוא דכתיב "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" - הקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך מדבר תורה, אף ירושתך מדבר תורה.

---

[12] עזרא היה כהן גדול ולא שימש כמלך. בירושלמי בסנהדרין פ"א ה"ג ובבבלי שבועות טז, א נאמר שלעזרא לא היה דין מלך. כך כתב גם הרמב"ם בהל' בית הבחירה ו, יא-יד ובפירוש המשנה לשבועות פ"ב מ"ב. אך יש הרואים בנחמיה שעלה אחרי עזרא מלך. כך האבן עזרא לזכריה ט, ט בשם ר' משה הכהן, אם כי הוא לא מקבל פירוש זה. ראה: ברד"ק לזכריה יא, יד; הרב מאיר שמחה הכהן, משך חכמה, שמות כה, ט .

"והטיבך והרבך מאבותיך" - אבותיך פטורין היו ונתחייבו, ואתם פטורין הייתם ונתחייבתם. אבותיך לא היה עליהם עול מלכות, ואתם אף על פי שיש עליכם עול מלכות. אבותיכם לא נתחייבו אלא לאחר ארבע עשרה שנה, שבע שכיבשו ושבע שחילקו, אבל אתם כיון שנכנסתם נתחייבתם. אבותיך לא נתחייבו עד שעה שקנו כולה, אבל אתם ראשון ראשון קונה ומתחייב. אמר רבי לעזר: מאיליהן קיבלה עליהן את המעשרות. מה טעם? "ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים, ועל החתום שרינו לויינו כהנינו" (נחמיה י, א).

כך נאמר גם במדרש תנחומא (ורשא) פרשת ויחי סימן ח (ובאופן דומה ברות רבה ד, ה; מכות כג, ב):

אמר ר' יהושע בן לוי: שלשה דברים גזרו בית דין של מטה. ואלו הן: אחד בימי עזרא, בשעה שעלו מבבל ביקש הקב"ה להתיר להם את המעשרות. מה עשו? עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין, שנאמר (נחמיה י, לח) "ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו, ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לכהנים, אל לשכות בית אלקינו, ומעשר אדמותינו ללויים". מה עשו? כתבו בספר וחתמו אותו ונתנו אותו בהיכל, למחר נכנסו ומצאו אותו חתום. ומנין שכך? כתיב (שם י, א) "ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום", מכאן שהסכים הקב"ה עמהם.

אכן, כשהיה רפיון בדבר, הם התחייבו מחדש לשמירת שמיטה ומעשרות: "וניטוש את השנה השביעית ומשא כל יד" (נחמיה י, לב), "ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו, ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לכהנים אל לשכות בית אלקינו, ומעשר אדמתנו ללויים, והם הלויים המעשרים בכל ערי עבודתנו. והיה הכהן בן אהרן עם הלויים בעשר הלויים, והלויים יעלו את מעשר המעשר לבית אלקינו אל הלשכות לבית האוצר. כי אל הלשכות יביאו בני ישראל ובני הלוי את תרומת הדגן התירוש והיצהר, ושם כלי המקדש והכהנים המשרתים והשוערים והמשוררים, ולא נעזוב את בית אלקינו" (נחמיה י, לח-מ).

יחד עם זאת, העובדה שעזרא לא כבש את הארץ אלא רק החזיק בה מכח הצהרת כורש, נותנת גם יתרון לקדושת הארץ ולמצוות התלויות בה, וכדברי הרמב"ם בהל' בית הבחירה ו, טז:

חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש, ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית, שהרי אינה מן ארץ ישראל. וכיון שעלה עזרא וקידשה, לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום, ואף על פי שנלקח הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

"על הדרך שבארנו בהלכות תרומה" יכול להיות מכוון לשתי הלכות בהל' תרומות. להל' תרומות א, ב בו עסק הרמב"ם במרכיב הריבוני, ולהל' תרומה א, כו, שם הסביר שבימי עזרא היו התרומות והמעשרות מדרבנן, מאחר שלא באו כולם.

דבר זה משליך באופן ישיר על שלטון מדינת ישראל כיום. למדינת ישראל יש תוקף שלטוני על פי ההלכה, על אף שאין במדינת ישראל כיום שלטון מלוכני. כך כתב הראי"ה קוק: "ודאי שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים" (שו"ת משפט כהן עמ' שלז). השלטון הדמוקרטי כיום דומה לשלטון שהיה בתקופת ספר שופטים בזמן הביאה הראשונה, או כמו שהיה

בתקופת מלכי בית חשמונאי בביאה השניה[13]. לאחר ה' באייר תש"ח, נמצא עם ישראל בארצו במעמד שונה מאשר מאז חורבן בית שני. עתה עם ישראל לא גר בארץ כפרטים וכבודדים אלא כאומה ריבונית. מוזר הוא אפוא להתעלם מגבולותיה המדיניים של מדינת ישראל דהיום, כאילו לא קרה דבר, ולהמשיך להתייחס לגבולות עולי בבל. כל עוד לא קמה המדינה הגיוני היה להמשיך ולקבוע את גבולות הארץ לענין המצוות התלויות בה על פי גבולות עולי בבל - הביאה השניה - אך משהתמלאו התנאים לביאה שלישית, אזי אין שום סיבה להמשיך ולקבוע את הגבולות על פי עולי בבל[14]. לקיחת פירות וירקות בשנת שמיטה מגוש קטיף, מהערבה הדרומית או מרמת הגולן היא אם כן בדיוק כמו לקיחת פירות וירקות ממרכז הארץ. אכן כן, גבולותיה הריבוניים של מדינת ישראל השתנו לעיתים מאז תקומת המדינה בשל תוצאות מלחמה, הסכמים מדיניים וכדו' אך כאמור גם גבולות עולי מצרים השתנו בירושה הראשונה, וגם גבולות עולי בבל השתנו מאז ימי עזרא, בשל כיבושי החשמונאים עד חורבן בית שני. כשמדינת ישראל מסלקת את ריבונותה מחבלי ארץ בהם היא היתה ריבונית, בשל הסכמים מדיניים, ישתנה גם תוקף החיוב של רמת המצוות. אך בעצם כינון המדינה וריבונות ישראל בארץ, יכול להקרא כבר כיבוש שלישי.

2. שינויים במספר התושבים

אלא שיתכן שגם לשיטת הרמב"ם במהלך בית שני נשלמו שני המרכיבים החסרים - ריבונות ורוב עם ישראל בארץ. ביחס למרכיב הריבונות, בתקופת החשמונאים "חזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני" (רמב"ם הל' חנוכה ג, א), ומלכי בית חשמונאי אף הרחיבו את גבולות הארץ. ממקורות שונים בחז"ל ניתן ללמוד, שבזמנים מסויימים היה מספר גדול של יהודים שהיו בארץ בסוף בית שני. לדוגמא, על ינאי המלך מסופר בגיטין נז, א שהיו לו ששים רבוא עיירות בהר המלך וכל אחת היו בה כיוצאי מצרים, חוץ משלוש שהיו בהן כפלים כיוצאי מצרים (וע"ע ברכות מד, א). בגירסת הירושלמי בתענית פ"ד ה"ה מסופר על עשרת אלפים עיירות שהיו לו לינאי בהר המלך. על אגריפס המלך מסופר בפסחים סד, ב שמנה את מספר הבאים להקריב קרבן פסח ומצא כפלים כיוצאי מצרים.[15] על אספסיאנוס מסופר בגיטין נז, ב שהרג בביתר ארבע מאות ריבוא בני אדם, או ארבעת אלפים רבוא. ובמדרש שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א ד"ה ג נאמר:

---

[13] במעמדה השלטוני של מדינת ישראל עסקו רבים. בענין זה עיין במאמר "בחירת מנהיג ציבור ומעמדו" בספר זה. בהקשר של חידוש הריבונות לחיוב תרומות ומעשרות מהתורה עיין בשו"ת ציץ אליעזר י' סי' א, ג. נוסיף עוד שהמילים ברמב"ם "או שופט" לא נמצאות במהדורות הרגילות של הרמב"ם, אך במהדורת הר"י קאפח והר"ש פרנקל נמצאות, ולפי דבריהם כך הוא בכל כתבי היד.

[14] שאלה זו עורר הרב זאב ויטמן, שמיטה ממלכתית עמ' 155-164, ודבריו הם ברוח מאמר זה. דברים על משמעות ריבונותה של מדינת ישראל בשאלת המצוות התלויות בארץ עיין בדברי הרב אריה שטרן, משנת השמיטה חלק ב (ספר זכרון לרב יחזקאל דאום) עמ' 578-580; הרב זלמן קורן, ממלכת כהנים וגוי קדוש עמ' 226-242.

[15] על מספר זה כתב בשו"ת התשב"ץ חלק א' סי' ג: "והוא פלא. וגם אפשר שלא היו עולים כולם, שהרי היו כמה זקנים וחלשים ואנוסים בעסקיהם או עוסקים במצות שפטורים מן המצוות, וכמה פטורים מעליית הרגל המוזכרים בפ"ק דחגיגה (ב, א) וכמה טמאים שלא היו עולים לרגל. ומצינו שם, רבי יהודה בן בתירא היה בנציבין ולא עלה לרגל, ושלחו לו: אשריך רבי יהודה שאתה בנציבין ומצודתך פרושה בירושלם, כדאיתא בפ"ק דפסחים (ג, ב), וכיו"ב היו הרבה בישראל שלא היו עולין, ובין כך ובין כך בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מתקיים בהם "לא תאונה אליך רעה וגו' כי מלאכיו וגו'" (תהלים צא, י-יא).

עד שלא נבנה בית המקדש "כל הקהל כאחד ארבע רבוא" (עזרא ב, סד), משנבנה בית המקדש פרו ורבו, דאמר רבי יוחנן מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות היו, והיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים.

בנוסח אחר בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפה:

"אף ערשנו רעננה" (שיר השירים א, טז) - מה מטה לפריה ורביה, כך בית המקדש עד שלא נבנה "כל הקהל כאחד ארבע רבוא", אבל משנבנה, אמר ר' יוחנן: מגבת ועד אנטיפרס ששים רבוא עיירות, והיתה כל אחת מוציאה כיוצאי מצרים, חוץ משלש עיירות שהיו מוציאות כפלים כיוצאי מצרים.

יתכן שהמספרים הללו הם גוזמא, כמו שחז"ל בחולין צ, ב מעידים על אגדות אחרות. אך בכל מקרה הם באו לומר שהיו יהודים רבים מאד בארץ,[16] ואז יתכן שגם לרמב"ם, באיזשהו שלב במהלך בית שני, החל מתקופת החשמונאים, כשחזרה מלכות לישראל, ויהודים רבים היו בארץ, חובות המצוות התלויות בה היו מדאוריתא.

יושם לב ללשון הרמב"ם. בכל המקומות בהם הוא כותב שבביאה שניה נהגו חיובי המצוות התלויות בארץ רק מדרבנן, הוא מקפיד להדגיש שמדובר על "ימי עזרא" (תרומות א, כו, ביכורים ה, ה אסורי ביאה כ, ג). לעומת זאת כשהרמב"ם מדבר על אירועים אחרים הקשורים לכל תקופת בית שני או אף לאחר תקופת עזרא, הוא כותב "בית שני",[17] ואילו כשהוא מזכיר את עזרא שלא בהקשר הנ"ל, כוונתו היא לעזרא האיש או לתקופתו.[18] מכאן יתכן שכשכתב הרמב"ם בהל' תרומה א, כו: "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא, אינה מן התורה אלא מדבריהן", כוונתו היא רק לתקופת עזרא, לחלק הראשון של בית שני - לתקופה הפרסית. יתכן שאחר כך, בזמן החשמונאים - בתקופה היונית, שחזרה מלכות לישראל, ורבים מעם ישראל היו בארץ, ממילא חובת תרומות ומעשרות ושביעית וחלה חזרה להיות מהתורה. דברינו הללו מסבירים את הדגשת הרמב"ם שם: "ואפילו בימי עזרא".[19]

יש אמנם מחלוקת באחרונים בשאלת תוקף כיבוש החשמונאים, והשפעתם על חובת המצוות התלויות בארץ. ר' יעקב עמדין במור וקציעה סימן שו כותב שכל מה שכבשו החשמונאים נחשב ככיבוש עולי בבל. אך בעל תבואות הארץ בפרק א (הוצאת לונץ) עמ' כא חלק עליו וטען שקדושת עזרא חלה רק על מה שעולי בבל כבשו. על פניו ניתן לתלות את מחלוקתם במחלוקת המאוחרת של ר' חיים מבריסק ואבן האזל.[20] אלא שניתן לטעון שמחלוקתם היא כיום בזמננו, לאחר חורבן בית שני, ששוב חזר המצב בו רוב עם ישראל הלך לגלות, וממילא חזרנו לגבולות שהתקדשו בזמן עזרא, וכדברי הרמב"ם בהל' בית הבחירה ו, טז שציינו לעיל.[21]

---

[16] עיין בתוספתא כפשוטה פסחים עמ' 568, המציין שחז"ל לא נקטו מניין מדויק אלא כיוונו לומר שהיה שם עם רב.

[17] בית שני - ראה: רמב"ם שורש א; הל' שקלים א, ב; הל' מגילה ג, י; הל' סוטה ג, יט; הל' בית הבחירה ד, א; הל' תמידין ומוספין ז, יא; עבודת יום הכיפורים א, יז; שם ג, א; שם ד, א; הל' פרה א, יד.

[18] עזרא האיש - ראה: רמב"ם הל' תפילה א, ג; הל' בית הבחירה א, ד; שם ו, טז; הל' שמיטה ויובל י, ג; שם יב, טו.

[19] הביאה השניה מתחילה בימי עזרא ולא בימי זרובבל שקדם לו. עיין במאמרו של הרב יואל בן נון, "אנשי כנסת הגדולה הם חותמי האמנה במעמד עזרא ונחמיה", משלב, ישיבת הקיבוץ הדתי, גליון לו, חורף תשס"א, עמ' 10-14.

[20] כך הציג מחלוקת זו הרב שלמה יוסף זוין, תחומין י' עמ' 24. עסקו בכך גם הרב יהודה גרשוני והרב שילה רפאל בכינוס תושבע"פ טו; הרב אשר אנשיל נכס, נחלת אשר סימן י.

[21] כך הסביר הרב זאב ויטמן בספרו שמיטה ממלכתית (מהדורת תשנ"ג) עמ' 159.

ד. "ביאת כולכם" - ללא יוצא מהכלל?

1. רוב ישראל

כאמור, ההגדרה הקובעת באשר לחיוב המצוות התלויות בארץ מהתורה היא מימוש הפסוק: 'ביאת כולכם'. עד עתה עסקנו בבירור המושג "ביאה - ירושה", ולמדנו שמשמעותו ריבונות-שלטון, וזה קיים כיום במדינת ישראל. מרכיב נוסף הוא מספר היהודים היושבים בארץ, אותו לא הגדרנו עדין דיו. מה כוונת המרכיב השני "כולכם"? האם הכוונה לכל עם ישראל ללא כל חריג, ורק אז יתקיים התנאי במלואו?

נראה שאין הכוונה לכל עם ישראל ללא יוצא מהכלל, אלא לרוב ישראל, ורובו ככולו.[22] לפי הסבר זה, מספר היהודים יושבי ארץ ישראל הנדרשים למלא את הקריטריון של "ביאת כולכם" הוא יחסי, ומשתנה בהתאם למספר היהודים בעולם. לדוגמא: אם בעולם ישנם עשרה מליון יהודים, גדר "ביאת כולכם" הוא, שמגוריהם של קצת למעלה מחמישה מיליון יהודים יהיה בארץ. אם בעולם יש שלושים מיליון יהודים אזי יש צורך שלמעלה מחמישה עשר מיליון יהודים יגורו בארץ.

מהדברים לעיל יוצא, שאת התנאי המחייב תרומות ומעשרות חלה ושביעית מהתורה, ניתן לקיים ברמה העקרונית גם כיום, לכשיווצר מצב ובו רוב עם ישראל יהיה בארץ. לדוגמא, כיום (שנת תשס"ב) גרים במדינת ישראל חמישה מיליון ורבע יהודים. בעולם כולו ישנם עוד כשמונה מיליון יהודים. אם רמת הילודה, והעליה לארץ תהיה באותו קצב סטאטיסטי, כפי שהיה בעשרות השנים האחרונות, ובמיוחד מאז קום מדינת ישראל, ואם במקביל יימשך לצערנו, קצב ההתבוללות בעולם, אזי יתכן מצב שבו יוגדר שאכן רוב עם ישראל בארץ, ויתקיים התנאי של "ביאת כולכם" (אם כי החלת דיני יובל תתאפשר רק אם נתייחס לפי השבטים ונשב בנחלותיהם). בממוצע סטאטיסטי, מאז קום מדינת ישראל, מספר תושביה היהודים של מדינת ישראל, גדל בכל שנה בכמאה אלף יהודים בקרוב.

רבנים שזכו לראות בשיבת ציון של דורנו התייחסו מפורשות לשאלה זו. יש שלא ראו כל ערך וחשיבות במרכיב הריבוני, וממילא לא ראו בכינון מדינת ישראל ביאה שלישית אלא הסתפקו בכך שיווצר מצב בו רוב עם ישראל יהיה בארץ, וממילא יתקיים התנאי של ביאת כולכם, ותימשך בכך קדושת עזרא.

הרב צבי פסח פרנק, הר צבי זרעים חלק א סי' יג , ו סובר כפרשנות אבן האזל, ו (שציינו לעיל בפרק ב), שהתנאי של "ביאת כולכם" יכול להתקיים גם לאחר זמן, לאו דוקא בימי עזרא, ולאו דוקא בימי הבית, וכותב, שהרמב"ם בהל' תרומה א, כו, שכתב על כך שהתרומה בזמן הזה היא מדרבנן כיון שלא היתה ביאת כולם, לא כתב את דבריו בלשון תנאי - שהארץ התקדשה דוקא בזמן שכל ישראל עליה - אלא בלשון עתיד, שכאשר רוב ישראל יהיו בארץ אז יחול החיוב - וגם עכשיו, יתכן שהתרומה תיעשה לדאורייתא כשנזכה לזה במהרה בימינו (התשובה נכתבה בשנת תש"ו). הרב שלמה יוסף זוין, תחומין י' עמ' 25 (דברים אלו נכתבו בכ"ז בטבת תש"ח, כשלושה

---

[22] כך כותב הריטב"א בכתובות כה, א; הרמב"ן בגיטין לו, א והחינוך במצוה שפה. מספר אחרונים נקטו אף הם שביאת כולם הכוונה לרובם. במנחת חינוך מצוה שפה אות ג, וכך הבין בתורת הארץ ב עמ' ג, ב (למטה); החזון איש שביעית ג, ו; הרב שלמה יוסף זוין, תחומין י' עמ' 25; הרב משה חברוני, משאת משה קידושין סי' סו (עמ' קט בד"ה והנה); שיחות הרב צבי יהודה לויקרא עמ' 224.

חודשים לפני קום מדינת ישראל, כאמור שם בעמ' 15) סובר אף הוא כדברי אבן האזל הללו. ואכן לפי דבריו:

> החסרון של "ביאת כולכם", גורם לאי חיובה של הארץ בתרומות ובמעשרות מן התורה. המדינה העברית שתוקם, היא מאפשרת למלא את הפגם הזה! היא תתן את היכולת לקלוט את רוב ישראל בארץ ישראל. וודאי, אפשרות בלבד - לא מספיק. ביאת כולכם מובנה ביאה ממש, ביאה בפועל. אבל כשהאפשרות הזאת תתגשם בהמשך הזמן, הרי יתמלא החסרון שהיה בימי עזרא... יכולה איפוא "ביאת כולכם" להתקיים אף עכשיו.

לפי דבריו, הקמת המדינה והמסגרת השלטונית, יכולה וצריכה לסייע לבואם של יהודים רבים, ולממש את התנאי של "ביאת כולכם". ואכן באב תשכ"ח, עשרים שנה לאחר קום המדינה, ושנה לאחר מלחמת ששת הימים, חזר על כך הרב זוין בכינוס לתושבע"פ י"א עמ' כד:

> עם הקמת מדינת ישראל ושחרור כל הארץ אין מניעה שרוב ישראל יוכלו לעלות לארץ, ואם יעלו רוב ישראל, ינהגו, לדעת בעל אבן האזל וכפשטות לשון הרמב"ם, תרומות ומעשרות וכן שמיטת קרקעות מן התורה.

גם הריא"ה הרצוג, בפסקים וכתבים ג', שו"ת במצוות התלויות בארץ בעמ' ריב-ריג (במכתב מכ"ה שבט תשי"א) מציין שלענין שביעית בזמן הזה "מלכות ישראל על חלק מארץ ישראל אין זה משנה.[23] אלא ביאת כולכם או רובכם, ועדיין רוב ישראל בחו"ל".[24]

עמיתו של הריא"ה הרצוג ברבנות הראשית, הרב בצמ"ח עוזיאל כתב בספר השמיטה היובל ומצות הקהל עמ' 56 (בשנת תשי"ב):

> ותנאי מלכות ישראל בארצו, קשורים בישיבת כל ישראל עליה, ומדרבנן הטילו מצות שביעית [שמיטת] קרקע גם במקצת יושביה עליה, מתוך השקפה זו שמלכות ישראל בארץ ישראל לא נפסקה ולא תפסק לעולם, אלא שהיא שובתת עד עת קץ, ולכן ראוי להנהיג בה גם מצוה קונסטיטציונית ותנאית זו בקרקעות ישראל שהם קניני ישראל, לפי שהקנינים החדשים אינם אלא פדיון ושחרור הארץ מיד כובשיה שלא במשפט, והם יסוד לגאולת ארץ ישראל כולה לעם ישראל כולו.

כך כתב גם הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל ב עמ' רכד (הדברים נכתבו בשבט תשי"ב):

---

[23] נראה שהיא לא משנה מאחר שאם רוב ישראל יהיו בארץ יהיה זה המשך הביאה השניה. אך גם אם הריבונות עצמה לא משנה דבר באשר לחלות המצוות התלויות בארץ, היא יכולה לסייע לכך. הרי"מ טיקוצ'ינסקי, ספר השמיטה עמ' נט-סו, סוקר את אשר עבר על הישוב היהודי החקלאי החדש בארץ, מהשמיטה בשנת תרמ"ב עד השמיטה בשנת תשי"ב, השמיטה הראשונה לתקומת מדינת ישראל. תחת הכותרת "השמיטה בתקופת חבלי משיח" הוא מאריך להסביר את הפלא העצום בהקמת מדינת ישראל לאחר שנות הגלות הארוכות והשואה, וקיבוץ נדחי ישראל לתוכה, ומסיים: "ואילו זכינו עכשיו כשיש לנו ב"ה ממשלת ישראל על ארצנו היינו יכולים לשוב אל מקורות ישראל בחרות גמורה ולחדש ימינו כקדם שהיו לאור עולם". "יש אפשרות לסדר את חיי הארץ בשנת השבע באותם הסידורים השיתופיים שהיו נהוגים לפנים בשנת השבע" (כוונתו למסגרת אוצר בית דין). "...וכיום במדינת ישראל שר האספקה היה נוטל את היוזמה לידו בתור שליח בית דין למלא את התפקיד השיתופי הזה".

[24] במקומות נוספים בספרו שם, דן הריא"ה הרצוג בהשלכות שונות העולות מדברי הרמב"ם הללו בהל' מלכים יא, א. בעמ' ג-ד, דן האם המושג ביאת כולכם זהה עם ביאת המשיח. לפי דבריו מלך המשיח יקבץ את רוב הגלויות, עוד בשלב שהוא יהיה בחזקת משיח, ולאחר בנין המקדש יוסיף לקבץ את הבודדים שנשארו בגלויות, ובהם אולי גם אותם שנטמעו בגויים. בעמ' קעט וקפה כותב שאפשרות זו שביאת כולכם תתקיים עוד לפני בוא המשיח, גרמה לכך שהחמירו שספק תרומה בזמן הזה היא מהתורה, מאחר שקיוו שהעלייה תגבר ויהיה מצב בו יתקיים "ביאת כולכם". בעמ' קפג וקפו-קפט דן, על פי ההנחה שביאת כולכם זהה עם ביאת המשיח, האם החיוב בתרומות ומעשרות יחול מכאן ולהבא או שיחול למפרע מזמן שעזרא קידש את הארץ.

יכול להיות חיובה של השביעית בחזירתה של מצות היובל, מתוך ישיבתם של ישראל בארצם וסידור נחלתם קודם בנין המקדש. כי מצות השמיטה והיובל שייכות לעובדה הממשית שבביאתם של ישראל לארץ וסידור ישיבתם בה, ברבוי מספרם וכמותם.

מספר שנים קודם לכן, עוד לפני הקמת המדינה, כתב הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל א' עמ' 68 (הדברים נכתבו בשבט תש"ו):

הנה בה' משגבנו, צור עולמים, גואל ישראל, נעשה חיל, להתאמץ ולהתחסן בתעצומות הקודש, ממדרגה למדרגה ומשנה לשנה, לזכות ולעלות אל קיום מצות היובל והשמיטה השביעית בכל מלוא חיובן מן התורה, בכל מילוי הגילוי של קדושת הארץ וברכתה על ידן - על ידי היות כל יושביה עליה מסודרים ומתוקנים איש אל אחוזתו. כל נפש מישראל, הנוספת ומתיישבת בארץ, מוסיפה ומקרבת אותנו לבחינת "כל יושביה עליה", ולהופעת חיובן הגמור מן התורה של מצות היובל והשביעית.

גם כאן שני מרכיבים: עלייה של יהודים רבים לארץ, וסידור ישיבתנו בה - הקמת מדינה.[25] גם הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר י' א, ו אות כה (וחזר על כך גם באות לה) כתב:[26]

בימינו עתה שזכינו בע"ה שארץ ישראל גם בידינו ובבעלותינו היא, שפיר יש לומר דבכי האי גוונא יודו כולי עלמא שבבוא כל ישראל או רובו להאחז בה (וכפי ההגדרות שהרבינו בדברינו להגדיר בזה) שוב חוזר וניעור חיוב תרומות ומעשרות וחלה מהתורה.

הרב משה חברוני, משאת משה לקידושין סי' סו עמ' 219-220, מסכם את שיטת ר"ח והשלכתה לזמננו (דברי הפתיחה לספר נכתבו על ידי המחבר בכסלו תשכ"א). לפי דבריו: "ברור שעכשו הוי שביעית דאורייתא" כיון שקדושת עזרא לא בטלה, אלא שלרבי יש תנאי נוסף, והוא שארץ ישראל תהיה כבושה תחת ישראל אפילו מקצתן "אם כן עכשיו, שארץ ישראל כבושה לישראל, הוי ודאי שביעית מדאוריתא". לשיטות הסוברות ששמיטה תלויה ביובל, ושביעית בזמן הזה מדרבנן. בדעת הרמב"ם באשר לחובת שביעית בזמן הזה הוא מסתפק, האם הרמב"ם תולה את השביעית ביובל, ובאשר לתרומות ומעשרות לשיטת הרמב"ם "אילו יבואו כל ישראל לארץ ישראל אפילו עכשיו,

---

[25] לריבונות עם ישראל בארצו ישנה משמעות רבה בתפיסתו של הרב שלמה גורן, אם כי הוא לא דן בדבריו בכל המקורות לעיל, באשר להעלאת רמת החיוב של המצוות מרמת חיוב דרבנן לדאוריתא בשל מרכיב הריבונות, וזאת מפני שבכל זאת עדיין לא התקיים התנאי של "ביאת כולכם". יחד עם זאת, בספרו תורת המדינה עמ' 464-471 כתב שלתקופת הבית השלישי חמישה מאפיינים: א. שחרור ארץ ישראל מיד זרים; ב. הקמת ממשלה ריבונית; ג. קיבוץ גלויות - רוב תושבי הארץ יהיו יהודים; ד. הקמת סנהדרין; ה. הקמת מקדש. עם תקומת מדינת ישראל התמלאו שלושה מהמאפיינים. בספרו תורת המועדים עמ' 614-623, הוא מאריך להסביר את משמעות תוקפם של כיבושי מדינת ישראל גם מחוץ לגבולות עולי מצרים (התשובה היא בעקבות מבצע סיני). ובספרו משיב מלחמה ב' עמ' תטז-תכט, הוא דן באשר לקדושת המקומות הללו לאחר הנסיגה מהם, וחיוב תרומות ומעשרות בהם. לכיבוש והחלת הריבונות של מדינת ישראל, יש משמעות מחמירה ביחס להיתר המכירה, ולפי הרב גורן מאז תקומת המדינה, ובמיוחד מלאחר מלחמת ששת הימים, יש קושי גדול בביצוע היתר המכירה. כשארץ ישראל היא תחת ריבונות יהודית, ורוב הארץ בידי יהודים, אין המכירה מועילה, מפני שלמדינה יש בעלות על הקרקעות. לעומת זאת בשטחי יש"ע, שם לא חל החוק הישראלי, ואין בעלות פרטית מאחר שהכל תחת ממשל צבאי, אין צורך בהיתר מכירה. כך כתב הרב גורן עוד בחוברת מחניים בערב ראש השנה תשי"ט, וחזר כעל כך בספרו תורת המועדים (הספר יצא בשנת תשכ"ד) עמ' 624-639. הוא חזר על כך בספריו המאוחרים יותר: בתורת המדינה עמ' 452-464, ומשנת המדינה עמ' 220-222, 257-262, 281-284. באשר להיתר המכירה טוען הרב גורן, שגם אם שביעית מדרבנן, לא ניתן לבצע את היתר המכירה בשל ריבונות העל של מדינת ישראל. על דברי הרב גורן העיר הרצי"ה קוק בתחומין ז' עמ' 23-26, וחברי ועדת השמיטה של הרבנות הראשית במאמרם ב"הצופה" בי"ט בחשון עש"ק וירא תשמ"ז. כמו כן השיבו ודנו בדבריו, הרב יהושע מגנס, ניצני ארץ ו' עמ' 135-164; הרב זאב ויטמן, שמיטה ממלכתית במדינת ישראל עמ' 34-37; הרב יעקב אריאל, ואת ארצי חלקו, (הוצאת קול מבשר ירושלים תשס"א) עמ' 240-241.

[26] על ערך חובת העלייה לארץ וההתיישבות בה לאחר קום מדינת ישראל עיין עוד: הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר ז' סי' מח, יב.

תיכף יתחייבו בתרומות ומעשרות מהתורה, ולא צריך קידוש הארץ, דנתקדשה בימי עזרא ולא בטלה, אלא שאינם מצווים רק בביאת כולכם כשכל ישראל שם" (באותו סימן שם, בעמ' 217 כתב שביאת כולם הכונה לרובם).

הרב בנימין זילבר, משנת בנימין סי' עא-עב מאריך לטעון, שראשונים רבים סוברים ששביעית בזמן הזה מהתורה, וכשהוא דן בשיטת ר"ח כותב שם בעמ' רלא: "ולפ"ז בזמננו שהארץ אינו ביד נכרים, גם לרבי הוי מהתורה". ולשיטות אחרות: "בזמננו שזכינו לישוב גדול של מליונים כ"י, יהיה דאורייתא לכו"ע". כל זאת באשר לחיוב המצוות התלויות בארץ. אך גם אם רוב ישראל יהיו בארץ, ותחת ריבונות ישראלית, עדיין לא נוכל לקיים מצות יובל, מפני שכל אחד צריך להכיר את שבטו, ולשבת במקומו, "לכן אין מצות קדושת חמישים שנה נוהגת בזמן הזה, אפילו אחרי תקומת מדינת ישראל בחסד ה' ונפלאותיו, הואיל ואין כל תושביה עליה". נימוק נוסף המעכב את מצות ספירת השנים וקידוש שנת החמישים הוא קיומו של בית הדין הגדול - הסנהדרין. כך כתב (בשנת תשי"ב), הרב בצמ"ח עוזיאל, השמיטה היובל ומצות הקהל במשנת הרב עוזיאל, עמ' 39-41. החזון איש בשביעית ג, ו[27] מנמק עוד ואומר, שלא מספיק רק שכל אחד ידע את שבטו, צריך גם לדעת את מקומו החדש, מפני שחלוקה הארץ הראשונה בטלה, וצריך לבצע חלוקה חדשה, על פי נבואת יחזקאל וישומה, כאמור בגמ' בבבא בתרא קכב, א. אמנם גם הוא מסכים, שאם יבואו רוב ישראל טרם שישובו מלך ונביא וסנהדרין, יתחייבו בתרומות ובמעשרות מהתורה, מפני שלשם כך אין צורך שכל אחד יכיר את נחלתו, אלא מספיק ביאת כולם.

2. ששים רבוא

הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר י' א, ב מעלה אפשרות שגדר ביאת כולכם הוא ששים רבוא, מציין שני מקורות לכך: רבנו גרשום בערכין לב, ב מסביר את דברי הגמרא האומרת שבימי עזרא לא מנו יובלות, מאחר שהיו רק ארבע רבוא "דאפילו עישור מישראל לא היו במקומן, דהכי גמירי דלעולם אין ישראל פחותים מששים רבוא". מכאן שרוב ישראל הנדרש להיות בארץ כדי להחשיבו שכל יושביה עליה, הוא ששים רבוא. כך עולה גם מרש"י בעבודה זרה כ, ב, המסביר שכבוש יחיד הוא כשאין ששים רבוא יחד. מכאן שגם לרש"י גדר רוב ישראל לענין כיבוש הארץ הוא ששים רבוא[28]. מסקנתו של הציץ אליעזר היא שאם הגדר של "ביאת כולכם" הוא ששים רבוא אזי בכל מקום בו אנו רבוניים בארץ ישראל, בין בגבולות עולי מצרים ובין בגבולות עולי בבל, יש לנהוג תרומות ומעשרות מהתורה.[29]

יש שהתנגדו למהלך זה, אותו פיתח הציץ אליעזר, כמו הרב משה נחום שפירא בספר הר הקדש חלק ג' עמ' צח-צט[30]. לפי דבריו, דברי הציץ אליעזר מחודשים ותמוהים ואין להם מקורות קודמים. הרמב"ם בהל' תרומות א, כו כתב שיהיו "כל ישראל", ואיך ניתן להבין שמדובר בששים רבוא? ניתן אולי לפרש את הרמב"ם כמו ראשונים אחרים, שרובו ככולו, אך לאו דוקא ששים

---

[27] עין עוד בחזו"א שביעית כא, ה.

[28] רש"י בגיטין ח, א לא מזכיר בצורה מפורשת את הצורך בששים רבוא, וכותב שהיה זה כיבוש יחיד, מאחר שלא היו כל ישראל ביחד כדרך שהיו בכבוש יהושע שהיו כולם וכבשוה לצורך כל ישראל.

[29] תשובה זו נכתבה לאחר מלחמת ששת הימים והתפרסמה לראשונה בכרם ציון השלם -אוצר התרומות עמ' יז-מב, ובמילואים שם עמ' 1-2. מדבריו להלן נראה, שחידושו בגדר "ביאת כולכם" היה יכול להיאמר גם לפני מלחמת ששת הימים.

[30] עי"ש באריכות בסוגיה זו בעמ' עה-קט, ובספרו משנה כסף בפנים חדשות ס"ק ו אות ח-ט.

רבוא! לדבריו, דברי רבנו גרשום הם שאף אם אין אנו יודעים כמה היו צריכים לעלות לארץ, מכל מקום בימי עזרא לא היו אפילו עשירית. גם כיום בזמן הזה אין ששים רבוא יוצאי צבא.

אך נראה שבכל זאת ניתן להבין זאת גם מדברי הרמב"ם. הרב יהושע מקוטנא, שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע) על הרמב"ם בהל' תרומות א, כו כותב כדבר פשוט[31] שזו כוונת הרמב"ם. נראה שניתן לדייק זאת מדברי הרמב"ם שם הכותב:

> התרומה בזמן הזה, ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל, ואפילו בימי עזרא, אינה מן התורה אלא מדבריהן, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר "כי תבואו" - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתן, ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה. וכן ייראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה.

בדברי הרמב"ם הללו, יש לדייק. האם היה חסר דבר מה בהבנת דבריו, לו הרמב"ם לא היה מציין מה קרה בירושה ראשונה ושניה, ומה עתיד להיות בירושה שלישית? מה שחשוב שיהיה כתוב הוא, שכדי שהתרומה ומעשרות יהיו מהתורה אזי יש צורך "בביאת כולכם"! כך גם כתב הרמב"ם עצמו בהל' איסורי ביאה כ, ג באשר לחובת חלה בזמן הזה:

> החלה בזמן הזה, ואפילו בארץ ישראל, אינה של תורה, שנאמר "בבואכם אל הארץ" ביאת כולכם ולא ביאת מקצתכם, וכשעלו בימי עזרא לא עלו כולם, וכן תרומה בזמן הזה של דברי סופרים.

שם לא פירט הרמב"ם, כמו שעשה בהל' תרומות. כך נהג הרמב"ם גם בהל' בכורים ה, ה. מלבד זאת, ההשוואה בין ביאה ראשונה לשלישית היא לא מוחלטת. בביאה ראשונה היו אמנם כולם, ומספרם ללא אף יוצא מהכלל, היה ששים רבוא. ואילו בביאה שלישית, גם אם מדובר בביאת כולם ללא אף יוצא מהכלל, מניין שמספרם יהיה ששים רבוא? אולי יותר, אולי פחות? ובכלל מה הצורך של הרמב"ם להקביל בין ביאה ראשונה לביאה שלישית? האם ניתן כלל להקביל ולהשוות בין ירושה ראשונה לשלישית? האם ניתן לדמיין ירושה שלישית בה צריך עם ישראל להתקבץ מגלויות רבות, למציאות בו נכנס עם ישראל בפעם הראשונה לארץ, כשהוא בא בצורה מאורגנת ומסודרת ממצרים?

נראה שהרמב"ם התכוון להשוות בין ביאה ראשונה לשלישית וללמדנו עקרון דיני ולא מציאות. "ביאת כולכם" לרמב"ם, אין הכוונה לביאת כולם ללא יוצא מהכלל, כפי שהיה בביאה ראשונה, אלא למספר שהיה בביאה ראשונה. הביאה הראשונה מלמדת אותנו עקרון דיני והוא, שהגדרת

---

[31] "ביאת כולכם" כגדר של ששים רבוא על פי דברי הישועות מלכו ושו"ת ציץ אליעזר הוזכר במקורות נוספים: הרב שלמה גורן, תורת השבת והמועד עמ' 599; הרב אבהם יעקב זלזניק, כרם ציון תרומות קדושת המקדש והארץ עמ' עא-עב, ולפי דבריו דברי הישועות מלכו תמוהין. הוא מקשה על כך שהרמב"ם לא כתב מפורשות ששים ריבוא, ולדברינו זו כוונתו באומרו מלך שכבש מקום מדעת רוב ישראל; הרב זאב ויטמן, לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, (מהדורת תשנ"ד) עמ' 38, 157, 161 עת הוא דן בשאלה האם יש קדושה שלישית; הרב יהודה יעקב דיקמן, ארץ נפתלי (הוצאת עולם הספר התורני תשמ"ז ירושלים), עמ' לד כשדן בשיטת רש"י ובעמ' סד כשדן בשיטת הרמב"ם; הרב אביגדור נבנצאל, שו"ת ביצחק יקרא ב' סי' לט מביא את דברי הישועות מלכו הללו וכותב: "אי תליא קדושת הארץ בששים רבוא דהינו גברים מבן עשרים עד בן ששים מי"ב שבטים, ולפ"ז לא נדע מספר בני ישראל בארץ לענייננו, כי כיום כולנו ספק צאצאי גרים ועין פסחים פז, ב דיתכן דכיום הרוב גרים, והוודאים הם כהנים ולויים, ובודאי לא נוכל להחליט דיש ששים רבוא". לא ברור מדוע יש לחשוש כיום בכל מי שאיננו כהן ולוי מיוחס שהוא צאצא גרים. אם לחשש זה יש מקום אזי יש להחילו גם על הלכות אחרות, וזאת לא שמענו.

"ביאת כולכם" היא ששים רבוא. מבחינה כמותית-מספרית, ששים רבוא היא המסגרת הציבורית-הלאומית של עם ישראל בארצו, המחייבת קיום מצוות מסויימות מהתורה.

מקור לכך שביאה שלישית היא בששים רבוא ניתן אולי ללמוד מדברי מדרש ילקוט שמעוני פרשת וארא רמז קעז, ובילקוט שמעוני להושע רמז תתקיח, שם נאמר:

כתיב "וענתה שמה כימי נעוריה" (הושע ב, יז), מה יציאתם ממצרים בששים רבוא, וכניסתן לארץ בששים רבוא, כן לימות המשיח בששים רבוא[32].

דברים דומים מופיעים גם בגמ' בסנהדרין קיא, א. אמנם שם מדובר על ימות המשיח, ואין מושג זה מקביל לחלוטין ל"ירושה שלישית", אך מאחר והרמב"ם עצמו השוה בין הביאה הראשונה לביאה השלישית, אזי יתכן שניתן לראות במדרש זה מקור לדברי הרמב"ם[33].

היות ששים רבוא בארץ, משמשת תשתית להלכה נוספת ברמב"ם. הרמב"ם בהל' ברכות י, יא:

הרואה שש מאות אלף אדם כאחד, אם עכו"ם הם, אומר "בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה" (ירמיהו נ, יב). ואם ישראל הם ובארץ ישראל, אומר: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם חכם הרזים".

מקור דברי הרמב"ם הם בסוגיה בברכות נח, א שם נאמר:

אמר עולא: נקטינן אין אוכלוסא בבבל. תנא אין אוכלסא בפחות מששים רבוא.

הרמב"ם חיבר את הדברים באופן חיובי, והוסיף "ובארץ ישראל". כך גם כותב הסמ"ג בהל' ברכות עשה, קיד, ב[34]. עולא לא התכוון לומר שאין מציאות עובדתית של ששים רבוא במקום אחד בבבל, שהרי עולא עצמו אומר בעירובין ו, ב:

אמר עולא: הני אבולי דמחוזא, אילמלא דלתותיהן ננעלות - חייבין עליהן משום רשות הרבים.

רש"י שם: "אבולי דמחוזא - שערי העיר מכוונים זה כנגד זה, והיו בה ששים ריבוא".

רש"י במקום אחר, ביומא יא, א בד"ה אבולי כותב, שרוב הגרים בעיר הזאת היו ישראל. לא ברור מרש"י, אם מספר זה כולל את כל היהודים, או שהמספר הכולל של היהודים והגויים בעיר הזאת היה ששים רבוא, ומתוך מספר זה רובם היו ישראל. אך גם אם נניח שאכן מדובר על ששים רבוא יהודים, משמעות הדבר היא רק לכך, שהמקום ייחשב כרשות הרבים לענין שבת[35], אך אין זו ההגדרה הציבורית של עם ישראל כאומה. דבר זה יתכן רק בארץ ישראל. במעדני יום טוב על הרא"ש בברכות סי' ח אות ת כותב שגם הרא"ש סובר כך, מאחר שדוקא בארץ ישראל שם ראוי לברך על שיש כל כך חיל מישראל בארץ ישראל. גם הצפנת פענח על הרמב"ם שם מסביר שמציאות ציבורית של "קהל ישראל", היא רק בארץ ישראל, ומציין מספר מקורות לכך, כמו

---

[32] הגר"א בקול התור א טו אמר: "שאם יעבירו ששים רבוא לארץ ישראל בפעם אחת צריכים לעשות זאת מיד, כי מספר זה של שישים רבוא כוחו גדול ושלם להכריע את הס"מ בשערי ירושלים ואז תשתלם מיד הגאולה השלמה בענני שמיא בדרך ניסית". עין עוד: הרב מנחם מנדל כשר, קול התור, מבוא, עמ' תיב-תיג ובספר דורש לציון עמ' רטז.

[33] הרב מנחם מנדל כשר, ספר התקופה הגדולה עמ' לז-מב מאריך בענין זה ומציין שבשנת תרע"ח, שנת הצהרת בלפור, היו בארץ 56 אלף יהודים, ובשנת תש"ח, השנה בה קמה מדינת ישראל, היו למעלה ששים רבוא יהודים, ובשנת תשכ"ז שנת שחרור ירושלים היו בארץ למעלה ששים רבוא גברים יהודים. גם בשו"ת ציץ אליעזר י, סי' א התייחס למספרים אלו.

[34] על ברכת חכם הרזים ראה: ד"ר בן ציון מלמד, "עיון בברכת חכם הרזים", פירות האילן, ישיבה תיכונית מדעית תל אביב, תשנ"ד, עמ' 82-85.

[35] בספר גאון יעקב, חידושי הלכות פנינים משולחן הגר"א, עמ' קח, נמסר בשם הגר"א שהסיק מסקנה הפוכה מזו. ולפי דבריו, מאחר שאין אוכלוסא בבבל, אין צורך בתנאי של ששים רבוא לחיוב רשות הרבים בשבת, אלא מספיק התנאי של רוחב ט"ז אמה. כאמור מרש"י בעירובין לא משמע כך והעיר על כך גם הר"ע יוסף במאור ישראל בעירובין ו, ב.

הירושלמי בתענית פ"ב ה"א האומר "אין תענית ציבור בבבל", וכן הוא בבבלי בתענית יא, ב. נראה שכוונתו לפרש כדברי הרמב"ן שאין תענית ציבור מחוץ לארץ ישראל, מאחר שאין ליושבי חו"ל דין ציבור[36].

בעיון יעקב לברכות שם כותב שאין גדר של ששים רבוא בבבל כי אין השכינה שורה שם. ואכן המספר ששים רבוא הוא המספר הגבוה ביותר בעל משמעות במקרא ובספרות הפנימית העוסקת בפרשנותם של מספרים[37]. המהר"ל בגבורות ה' פרק ט (וכן בתפארת ישראל פרק יח) כתב: "שלמות ישראל כאשר הם ששים רבוא", והרחיב הראי"ה קוק בעולת ראיה א עמ' שפח-שפט:

> כדי להבין את מושג הכלל ברום מעלתו, צריך שילוו אליו המכשירים... הארץ והמספר. הארץ, ארץ הקדושה, רק היא, שבעזרתה הרוחנית ההיסטורית החומרית וכל תנאיה, נתראה בתור עם שהוא המובן של האוכלוסא. אבל בבבל, מקום הגלות, בארץ ממשלת זרים, לא נוכל להתייצב בתור עם, ולא יקבלו עניינו הכלליים תכונה כללית לאומית... וגם אם יקבצו קבוצינו בארץ ה', צריך עם המקום להיות הריבוי מתאים לענין הלאומי הראוי... ששים רבוא הוא המספר ההכרחי לפי תכונת עם ה', כאשר עד זה היה העיכוב עד שעמדנו עליו להיות לעם בתחילת היותנו לעם בצאתנו ממצרים... והאוכלוסא שתהיה לא בארץ הגלות כי אם בארץ ישראל, ובמספר הראוי, ששים רבוא, תהיה צמיחת קרן לבית יעקב.

בנו של הראי"ה קוק, הרב צבי יהודה קוק, אכן ראה במספר זה את השיעור השלם של שיבת ישראל לארצו. כך הוא כתב בפתיחה לקובץ "הקהל" בשנת תש"ו, לנתיבות ישראל א' עמ' 47:

> "יושביה עליה" ההולכים ומתרבים בכמות ובאיכות, התקיימות התורה משתלמת ומשתכללת ב"מצוות התלויות בה", כוחות התורה וכוחות החיים מתרבים ומתפתחים בה יותר ויותר, ו"קורטוב המדינה" שהיה ניכר כבר לפני התגרות המלכות הקודמת (=מלחמת העולם הראשונה), הולך ומתקרב לשיעור שלם. הולך ומתגלה הערך הציבורי הכללי של שלמות חיי ישראל בארצו. ששים רבוא יושבי הארץ ושבי הגולה הולכים ומייצגים ומגלים את שלמות חיי עם ה' בארצו [38].

3. כל מי שיכול לעלות ועלה

החינוך במצוה צה, במצות בנין בית המקדש כותב: "ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן". זהו חידוש של בעל ספר החינוך, שלא נזכר במוני מצוות אחרים. ר' יהושע מקוטנא

---

[36] כך עולה גם מהמנחת חינוך במצוה רפד, אות כד. הצפנת פענח גם מציין שאין קובעים ימי שמחה על נס שבחו"ל כדברי הגמ' במגילה יד, א, "משום דלא הוי ציבור". האריך בכיוון זה על פי דברים אלו הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה עמ' 115-116. הרב נריה שם עוסק בזה עת הוא דן על אמירת "הלל על נס" ביום העצמאות, מאחר שאומרים הלל על נס שאירע לכלל ישראל. הרב יהודה גרשוני, קול צופיך עמ' רנ דן אף הוא בכך במאמרו "שאלת יום העצמאות", ומניח כדבר פשוט: "שבזמן הזה, בזמן שקרה הנס הגדול בארץ, היה ישוב גדול של יותר מששים רבוא עם שלטון עצמאי, ברור שנחשב הקהל בארץ קהל ישראל ולא בחוץ לארץ והוה נס של כל ישראל ויכולים לומר הלל לכל הדעות ודוק בה". הוא מציין את דברי הילקו"ש בהושע שהובא לעיל. ע"ע הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי, מלכות בית דוד עמ' טו. וראה במאמר: למי הסמכות לגזור תענית בזמן הזה, בספר זה.

[37] עיין ברמב"ן בכתביו חלק ג עמ' קסב, ובמלחמות ה' לברכות נח, א; ברבינו בחיי לבראשית מו, כז; ובשו"ת רב פעלים א' סוד ישרים סי' ה; הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב חלק ה' עמ' שיא-שיג; האריך בכך הרב דר' אלכסנדר י' שפרן במאמרו "ששים רבוא כשורש כלל ישראל" בספר היובל לרי"ד סולוביצי'ק (הוצאת מוסד הרב קוק) עמ' תתסז-תתעה.

[38] הרצי"ה קוק רומז על כך גם במקומות נוספים. בהקדמתו לשבת הארץ למהדורה השלישית (בשנת תשי"א).

בספרו ישועות מלכו (בקונטרס ליקוטי תורה פרשת תרומה) הקשה: "ולכאורה בימי שבי הגולה מבבל, דכל הקהל היה ארבע ריבוא, האיך בנו המקדש?" תשובתו היא שכיון שהיה ביד כולם לעלות ולא רצו, לא מחשיבים אותם במסגרת הכלל, וממילא יוצא שרוב ישראל היו על אדמתם.

אם נשליך את חידושו זה של הישועות מלכו על מציאות ימינו, הרי שגם היום מתקיים הגדר של "ביאת כולכם", מאחר שכיום כמעט ואין מקומות בעולם שנמנע מיהודים לעלות לארץ, ולו ירצו, יכולים הם לעלות ללא קושי. יהודים רבים הגרים כיום בחו"ל, זה בשל בחירתם ורצונם, ואין להחשיבם במסגרת הרוב. כך הסיק מדברי הישועות מלכו הרב יהודה גרשוני בספרו קול צופיך עמ' א:

> מדבריו הנפלאים של הגאון בעל "ישועות מלכו" מסתבר שבדורנו זה, שזכינו למדינה יהודית עם שלטון יהודי עצמאי בארץ ישראל, וכל הרוצה לעלות מתקבל בזרועות פתוחות, יש לומר שכל מי שלא עולה מאבד זכותו בארץ ישראל לאלה שגרים בארצנו הקדושה, כי הם נוטלים חלקם וחלק חבריהם שנשארו לגור בארצות הגולה, ונחשב כאילו "רוב ישראל על אדמתן".

דברים דומים כותב הרב אביגדור נבנצל, שו"ת יצחק יקרא ב' לט (עמ' קכט), בעקבות דברי הישועות מלכו הללו[39]. לפי דבריו, נצטרך לחשב את מספר בני ישראל שבארץ ישראל מצד אחד, ושברוסיה[40] וארצות ערב מצד שני, ועל פי זה לקבוע אם רוב ישראל בארץ.

בדומה לדברי הישועות מלכו כתב הרב אפרים פישל טכורש, כתר אפרים עמ' לא-לה:

> מה שאומרים "ביאת כולכם" או "כל יושביה עליה", לאו דוקא שיבואו כולם ממש, אלא רק אם ישנה האפשרות לבא בכח, ואפילו לא בפועל, גם כן נקרא ביאת כולכם... עצם הריבונות של מדינתנו והאפשרות הממשית לעלייה בלתי מוגבלת, היא יכולה להביא לביאת כולכם או אפילו רוב, לפי הכלל של רובו ככולו (נזיר מב, א)... ואם כן כהיום הזה, בשעה שהשערים פתוחים ללא סייג וגדר, ורבבות זורמים לארץ מכל קצוי העולם, ולפנינו קיבוץ גלויות בממדים גדולים, אם כן זהו "ביאת כולכם בכח", ואנו צריכים להתקרב לאותה שעה גדולה של כל או רוב קיבוצי הגלויות לארצנו, וממילא צריכים להעמיס עלינו את המצוות התלויות בארץ הקשורות בקדושת הארץ בתקופתנו הנהדרת הזאת.

מכאן שגם הוא רואה באפשרות פוטנציאלית של עליה, אופציה לקיום התנאי של "ביאת כולכם"[41].

אלא שדברי הישועות מלכו אינם תואמים את דברי הרמב"ם בהל' תרומות א, כו, הסובר שבימי עזרא רק מקצם עלו לארץ, ובשל כך חובת הפרשת תרומות ומעשרות היא מדרבנן. כך העיר על דברי הישועות מלכו גם בשו"ת ציץ אליעזר י' א, ב ס"ק יא, ומוסיף שדברים אלו סותרים אף את דברי החינוך עצמו במצוה תקז, שכתב כרמב"ם בהל' תרומות שם. לפי דבריו הישועות מלכו אמר דבריו רק ביחס לבנין המקדש, ואין ללמוד משם להלכות אחרות בהם כתוב במפורש שיש צורך בביאת כולם. בציץ אליעזר שם סי' ב, א ס"ק א כותב, שיתכן שכוונת החינוך בדבריו

---

[39] הספר יצא בשנת תשמ"ט. כך כתב בשמו גם הרב בנימין לנדאו, בכתלנו י"ג, עמ' 243.

[40] בתקופה שהעלייה משם נאסרה ע"י השלטונות.

[41] הרב טכורש מדייק גם מדברי הרדב"ז בספרו יקר תפארת, הל' תרומות ג, הכותב ש"כל ימי בית שני עשו כדין תורה תרומות ומעשרות ושמיטין ומנו יובלות, כי היו מצפים תדיר בביאתם, אבל אחר החורבן נתייאשו בביאתם, ונשארו חיובים מדבריהם לבד בזמן הזה, זהו דעת הרמב"ם ז"ל". דברי הרדב"ז הללו נמצאים גם ברדב"ז בהל' תרומות א, ה, אך הוא דוחה דברים אלה, מאחר וצריך "ביאת כולכם" בפועל, ואין הסבר זה מתאים לדברי הרמב"ם בהל' תרומות א, כו האומר שתרומות ומעשרות בזמן עזרא היו מדרבנן. וע"ע בדברי הרדב"ז בהל' תרומות ו, ב.

"בזמן שרוב ישראל על אדמתן", שהם יהיו רוב נגד כל התושבים הזרים היושבים כאן, אבל כל עוד הזרים מהוים רוב, אין חיוב לבנות. אפשרות אחרת היא לומר, שהיתה זו הוראת שעה של שלושת הנביאים שעלו עמהם מהגולה (זבחים סב, א). תשובה אחרת לשאלה זו כתב הרב שלמה פיינזילבר בספר יריעות שלמה, ולפי דבריו לא נאמרה הלכה זו אלא ביחס לבית ראשון, אבל עכשיו שקדושתה הראשונה של המקדש קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, אפשר לבנות את המקדש גם בלי רוב ישראל. אלא שלשונו של החינוך לא מורה כדבריו. כך העיר הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה עמ' 165.

יתכן אולי להביא סיוע לישועות מלכו מדברי הרמב"ן, שרבים התקשו בהבנת דבריו, ובאחידות כוונתם יוסברו גם דברי הרמב"ן. הרמב"ן בחידושיו למגילה ב, א כותב, שבתחילת בית שני "אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים". הר"ן (במגילה ב, א ברי"ף) הקשה, שהרי רוב עם ישראל נשאר בחו"ל ולא עלו? אלא יתכן לומר שגם הרמב"ן הבין כישועות מלכו, שכיון שהיתה אפשרות לעלות לארץ, ולא עלו, אין להתחשב באותם שלא עלו, ולכן רוב ישראל נחשבו אז כגרים בארץ, ואחר כך הצטרפו עליהם קבוצה נוספת קטנה יותר שעלתה עם עזרא[42].

ה. ימות המשיח

מכל מקום, כאמור לעיל, בימות המשיח יחזרו שמיטין ויובלות מהתורה, כדברי הרמב"ם בהל' מלכים יא, א:

> המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה.

"המלך המשיח" זהו ריבונות מלאה, וקיבוץ נדחי ישראל לארץ יביא לקיום התנאי של ביאת כולכם, ומכאן לשמיטה מהתורה. בהמשך מפרט הרמב"ם את תפקידיו הנוספים של מלך המשיח, וכך כתב בהל' מלכים יב, ג:

> בימי המלך המשיח, כשתתיישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו, שנאמר "וישב מצרף ומטהר" (מלאכי ג, ג) וגו', ובני לוי מטהר תחילה... ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני.

יחוס ישראל לפי שבטיהם יאפשר את ישיבת ישראל כל שבט בנחלתו, וכפי שכותב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יב, טז:

> וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שייכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות שנאמר "והביאך ה' אלקיך".

על הקשר האמוני שבין השמיטה והיובל כביטוי לקשר השלם שבין העם והארץ, כתב הראי"ה קוק באוצרות ראיה ג' עמ' 1328 (ניצני ארץ ו עמ' 45-49):

> המצוה היסודית כשהיא מתקיימת אז יכולים כל המצוות התלויות בארץ להתקיים בכל מילואם היא מצות היובל וכל סדר ההכנה המצטרך לה. ומפני גודל ערכה היא צריכה

---

[42] עיין בחוברת אמונת עתיך מס' 15, הוצאת מכון התורה והארץ תשנ"ז בעמ' 9-10, במאמרי: "פורים - לחלוק כבוד לארץ ישראל", שם הסברנו את דברי הרמב"ן הללו באופן אחר.

שתהיה נשואה דוקא על הכח היותר מלא של האומה והארץ - שיהיו כל יושביה. דהינו שתהיה כל האומה בארץ ישראל ושתהיה מסודרת בקרבה על פי הצורה המקורית שלה, כמו שהיא מראש צורים מחולקת לשבטים כל אחד בגבולו, שאז האומה שלמה היא בכל תמותה וחילופי גווניה העושים אותה יחד לחטיבה אחת.

כך כתב גם בנו מרן הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל א' עמ' קס:

שלימות חיים והויה זו של האומה ותורתה האלוקית, הלא היא מיוחדת למקום המולדת המכורה, ההויה והפעילות הסדירה והתקינה, אשר כל כן כמו "שכיון שגלו ישראל ממקומם אין לך ביטול תורה גדול מזה", כן כל קיומה של תורה מגיע למלוא שיכלולו דוקא בשובם אל מקומם בהתנחלם איש נחלתם בישיבה, "כל יושביה עליה", בזמן שהיובל נוהג. ביאת כולכם - כל יושביה כתיקונם.

סיכום

א. לשם חיוב תרומות ומעשרות חלה ושביעית מהתורה (ויתכן שעוד מצוות נוספות התלויות בארץ), צריך להתקיים התנאי "ביאת כולכם". לקיום יובל, צריך שיתקיים התנאי "כל יושביה עליה", ועם ישראל צריך לישב בנחלתו, על פי החלוקה השבטית.

ב. נחלקו האחרונים האם קיום התנאי יכול להשתנות, וגם אם בשלב הראשון של הביאה לארץ לא התקיים התנאי, ניתן לקיימו אחר כך, או שהקובע הוא שעת הביאה ולא ניתן לשנות זאת.

ג. המשמעות של "ביאה" לארץ - החלת ריבונות של עם ישראל בארצו.

ד. גם במהלך הביאה השניה, החל מתקופת החשמונאים בה חזרה מלכות לישראל, יתכן שקוים התנאי של "ביאת כולכם" מאחר שיהודים רבים גרו בארץ.

ה. למושג "ביאת כולכם" מספר פירושים: ביאת רוב עם ישראל לארץ, ששים רבוא יהודים הגרים בארץ, או כל מי שיכול לעלות לארץ ועלה.

ו. כיום, עם כינון מדינת ישראל, מתקיים המרכיב הריבוני - "הביאה". ביחס ל"כולכם" אין כיום כמעט אף יהודי בעולם שלא יכול לעלות לארץ, ויש במדינת ישראל למעלה משישים רבוא יהודים. רק למפרשים שביאת כולכם הוא רוב עם ישראל, תנאי זה עדיין לא התקיים.